

Berzelius' födelsegård i Väversunda.

Släkten Berzelius och Lysing

Av H. G. Söderbaum

Den världsberömde kemisten Jöns Jacob Berzelius föddes i Väversunda Södergård 20 augusti 1779 och avled i Stockholm 7 augusti 1848. Personlexikonet Svenska män och kvinnor, tryckt i Stockholm 1942, skriver om Berzelius: "B. är näst efter Linné Sveriges mest berömde naturvetenskapsman och är en av de främsta kemister, som någonsin levat".

Fadern var läroverkslärare Samuel Berzelius och modern Elisabeth Dorothea Sjösteen. Hon var dotterdotter till den berömde prosten Fredrik Bagge i Stora Åby. Både på modernet och fädernet hörde Berzelius släkt hemma i flera av Lysings socknar. Förutom Stora Åby kan nämnas Heda, Rök och Västra Tollstad.

Kungl. Vetenskapsakademien vårdar minnet av Jöns Jacob Berzelius och har många föremål från hans liv och verksamhet i ett specialmuseum i den stora anläggningen vid Frescati, Stockholm. Akademien har utgivit en diger avhandling om Berzelius, författad av professor H. G. Söderbaum. Från första bandet, som utkom 1929 och trycktes av Almqvist & Wiksell i Uppsala, har redaktionen fått akademins tillstånd att återge delar av ett kapitel som handlar om Berzelius släkt i socknarna i Lysing. Ur texten har uteslutits några hänvisningar till andra delar av boken. Underrubrikerna i texten har gjorts av redaktionen.

H. B.

Jac. Berzelius. Levnadsteckning av H. G. Söderbaum. Sv. Vetenskapsakademien 1929.

En släkt av präster

Man kan med fog säga, att Berzelius tillhörde en prästsläkt. Utom hans far, farfar och farfars far hade en farbror och en hans fars farbror ägnat sig åt det prästerliga kallet. Dessutom voro tvenne av hans fastrar gifta med prästmän.³ Allt inom Linköpings stift. Anmärkningsvärt nog synes emellertid denna släktens böjelse för det andliga ståndet ha utslöknat med den tredje generationen: Bengt Jönssons sonson, den nyssnämnde Anders, kemistens farbror, död 1801, var den siste av namnet Berzelius, som axlade prästkappan. Längst hava förbindelserna med kleresiet vidmakthållits på spinsidan: Berzelii egen syster och åtskilliga (minst fem) av hans kvinnliga kusiner trädde i brudstol med Östgöta-präster. Däremot hava de manliga släktmedlemmarna efter 1700-talets slut med förkärlek slagit sig på de borgerliga yrkena utan att likväl, på det enda lysande undantaget när, någonstädes nå fram till mer än lokal bemärkthet. Familjen kan liknas vid en jämnvuxen småskog, över vilken ett enda skyhögt träd höjer sin jättelika krona mot ryktets himmel.

Detta om fädernesläkten. Men även på modernesidan har Berzelii stamträd att uppvisa gamla prästerliga anor. Han ledde sin härkomst i rakt nedstigande led från tvenne präster, som under Sveriges politiska storhetstid var för sig tillvunnit sig en viss berömmelse. Den ene var Andreas Olavi Lysing, klockareson från V. Tollstad i Östergötland, hovpredikant hos drottning Ulrika Eleonora d ä, kyrkoherde i Jakobs församling i Stockholm och även riksdagsman. Han skildras såsom "en väl studerad man med gott huvud, frimodighet och lyckliga predikogåvor".¹ En hans dotter Emerentia blev gift med prosten och kyrkoherden i Gryt, sedermera i Söderköping, Peter Lithzenius, och i detta äktenskap föddes dottern Anna Christina, Jöns Jakob Berzelii farmor.

Den andre av dessa prästerliga stamfäder var den icke mindre bemärkte Fredrik Nilsson Bagge, "Bohuslänska prästerskapets berömdaste namn från förra tider". Bördig från Marstrand, vann denne magistergraden vid universitetet i Wittenberg och blev efter återkomsten till fäderneslandet kyrkoherde i sin födelsestad. Då Marstrand under Karl XI:s danska krig erövrats av fienden (1677), utmärkte sig Bagge för sin utpräglad svenskvänliga hållning. Befalld av erövrarna att hålla te deum och uppläsa böner för Christian V och de danska vapnens seger, höll han i stället i de danska krigshövdingarnas närvaro en varm förbön för sin egen konung och de svensks vapenlycka. Denna djärva frimodighet hade så när kostat honom livet: han dömdes i varje fall till döden, men undslapp till sist med dryga böter. I egenskap av riksdagsman bevistade han sedermera flera av den karolinska tidens riksmöten. Han berömmes för stor teologisk lärdom och var en flitig skriftställare.²

Den modige prosten i Åby

En son och namne till denne Bagge, till åtskillnad från fadern kallad Fredericus Frederici, blev 1702 kyrkoherde i Ske i Bohuslän. En egen-

domlig parallellism äger rum mellan hans och faderns levnadsöden. Under Karl XII:s krig råkade nämligen även han i delo med danskarna och blev av dem tillfångatagen samt förd till Fredrikshalls fästning, såsom det uppgives bl. a. på den grund att han vid gudstjänsten vägrade följa det danska böneformuläret. Lössläppt ur fångenskapen erhöll han 1717 transport till Linköpings stift, där han blev prost och kyrkoherde i St. Åby församling. — Det var ett kärnfriskt virke i dessa gamla karolinska präster. Stora voro ock de barnaskaror, som i tukt och Herrens förmaning fostrades i deras låga tjäll. Det uppgives om denne sistnämnde Fredrik Bagge, att han, då han 1762 vid 86 års ålder avled, efterlämnade icke mindre än 81 avkomlingar: barn, barnbarn och barnbarnsbarn.¹ Bland barnbarnen befann sig även dotterdottern, den då femtonåriga Elisabeth Dorothea Sjösteen, som sjutton år senare blev Jakob Berzelii moder.

Hon var dotter av vice häradshövdingen Jakob Sjösteen i hans äktenskap med Florentia Bagge. Om den Sjösteenska släktens tidigare öden är föga bekant. Den nyssnämnde Jakob S. var son av en kronofogde Magnus Sjösteen och född i Örberga församling av Linköpings stift. Han synes hava tillbragt åtminstone de 10 sista åren av sitt liv på sin vid sjön Tåkern belägna egendom Väversunda i socknen med samma namn. Vid 45 års ålder avled han hastigt, som det uppgives av ett slaganfall, efterlämnande två söner och tre döttrar. Ytterligare en dotter föddes ett par veckor efter faderns död. Sönerna ägnade sig båda åt jordbruket; döttrarna blevo alla gifta. Flera av dessa Berzelii modersyskon kommo att spela en ingripande roll i hans barndomsöden och skola, i den mån så blev fallet, i det efterföljande ytterligare omnämnas.

A. De Candolle har framhållit, hurusom i de protestantiska länderna prästsläkterna, åtminstone under de senaste århundradena, lämnat en i förhållande till övriga samhällsklasser alldeles påfallande stor kontingent till de framstående naturforskarnes led.² W. Ostwald har i anslutning härtill ansett sig kunna konstatera, att stora vetenskapsmäns föräldrar i regel tillhöra medelklassen, men sällan bördsaristokratien och även jämförelsevis sällan proletariatet i egentlig mening — detta senare i en viss motsägelse till den mångenstädes gängse uppfattning, som gärna tänker sig geniet framsprunget ur yttersta armod och ringhet.³

Vad som kunnat utrönas angående Berzelii släktförhållanden, jävar icke dessa iakttagelser. Hans stamtavla, genomförd fyra släktled tillbaka i tiden, har icke mindre än sju prästerliga förfäder att uppvisa och skulle bevisligen haft ännu flera, därest genealogien kunnat genomföras för ytterligare ett led. Däremot innehåller den intet enda adligt namn, och å andra sidan kan, trots de befintliga luckorna, med tämligen stor säkerhet påstås, att avståndet mellan den blivande friherren och hans i egentlig mening kroppsarbetande förfäder i intet fall understiger tre generationer. Märkligt är att se, hurusom Berzelii härstamning ur dessa synpunkter företer en omisskännelig likhet med Linnés. Ty även denne "räknade bland sina förfäder visserligen inga högt uppsatta, men väl redbara, till medelklassen hörande män, företrädesvis präster".¹

Prosten Fredrik Bagge i Stora Åby var morfar till Berzelius' mor.

II.

”På det näs som skiljer Vättern och Tåkern”

”Jag är född den 20 augusti 1779 i Väversunda socken belägen i Östergötland på det näs, som skiljer sjöarna Vättern och Tåkern.” Så börjar Berzelius de korta biografiska uppgifter, vilka han omkring 1820 sammanställde i anledning av sin introduktion på Riddarhuset.

Vän och minnesrik är den nejd, där Berzelius första gången skådade dagens ljus. En urgammal bygd, där skilda tidsåldrar satt märken efter sin odling. Från Ombergs östra sluttning sträcker den sig som ett bördigt slättland runt omkring Tåkerns vassbevuxna stränder. Närmast berget, blott en halvmil från Väversunda kyrka, ligger Alvastra med sina i en senare tid framgrävda lämningar av stenåldersfolkets boplatser, med sina märkliga gravfält från järnåldern och med sitt medeltida cistercienser-kloster. Icke långt därifrån, vid Ålebäcks bro, utmärker en minnesten det ställe, där enligt sägnen konung Sverker den äldre under färden till julottan dräptes av sin stallare. Ett stycke längre ut på slätten skymtar Röks kyrka, vars griftegård hyser den berömda Rökstenen med dess svårtydda runor, ”den germanska forntidens största och säkerligen också märkligaste inskrift”.²

Öster om Tåkern, halvvägs mellan denna sjö och det i medeltidens krönikor så ofta omförmälda Skenninge, ligger en ort, vars blotta namn för tanken framkallar Folkungarnes lysande men oroliga tidevarv: det är Bjälbo. Och tre kvarts mil norr om sjön höjer slutligen Vadstena sina torn och tinnar, ruvande på minnen från den heliga Birgittas och Vasakonungarnas dagar och drömmande om den svunna tid, då den nu oan-senliga småstaden utgjorde ett kulturcentrum i Norden och ett världsberömt mål för fromma skarors pilgrimsfärd.

Sådan är den bygd, i vars förut rika minneskrans Berzelius skulle infläta ännu en oförvansklig lager.

Att denna trakt ännu icke förlorat sin gamla dragningskraft för kulturens banérförare, därom vittnar det välbekanta förhållandet, att även representanter för det nutida Sveriges mest uppmärksammade konstnärer, siare och skaldar där tidtals slagit ned sina bopålar fjärran från storstadens buller.

Såväl på fädernet som på mödernet hade Berzelii stamträd djupa rötter i denna jord. Den är i själva verket lika rik på minnen för hans släkt som för Sveriges rike. Strax söder om Omberg ligger Västra Tollstad, den lärde hovpredikanten Andreas Lysings hemsocken.¹ Närmaste grannsocknar åt nordost äro Rök och Heda, där Jöns Berzelius, kemistens farfar, i ett fjärdedels århundrade verkade som själasörjare. På Röks kyrkogård ses ännu hans gravsten, försedd med följande för den tidens smakriktning betecknande inskrift:

*”Här uti denna kammar
Sig hvila nu hans ben,
Som med Guds ord och hammar
Samt helig lära ren
För Ulfven grym och leda
Sökt skydda Jesu får
Så väl i Rök som Heda,
Til des han lads på bår”.*

Rök och Heda blev för övrigt en tid bortåt ett slags fideikommiss i den Berzeliska släkten — på spinsidan. Jöns Berzelius fick nämligen till efterträdare sin måg Leonard Kinman gift med Berzelii faster Gertrud Helena. Och ännu i mitten av 1800-talet innehades pastoratet av en Carl Hedmark, gift med Anna Sofia Berzelius, kemistens kusin.

Söder om Heda, på gränsen mellan slätten och det skogsområde, som ännu längre söderut övergår i Holavedens obygd, ligger Stora Åby. Här var den oförskräckte Fredrik F:son Bagge, Berzelii mors morfar, kyrkoherde i fyrtiofem års tid. Hit kom i samma egenskap ett sekel längre fram i tiden hans kusin, årsbarn och intime umgängesvän Daniel Leonard Kinnanson, en son av den ovannämnda Gertrud Helena Berzelius. Stora Åby blev ock det ställe, där Berzelius själv fick säga hembygden sitt farväl, då han 1847, redan märkt av den begynnande helsoten, för sista gången gästade Östergötlands jord.

Färdas man från Rök rakt österut, kommer man efter en mil eller så till Ekeby och Rinna, styvfaderns, den vördnadsvärde Anders Ekmarcks pastorat. På Ekeby skulle Berzelius komma att i Ekmarcks hem tillbringa de kanhända sorgfriaste åren av sin i övrigt rätt glädjelösa barndom. Komminister härstädes blev för övrigt sedermera svågern Normelli, gift med hans syster, den hjärtegodas Flora.

Beger man sig åter från Rök i nordvästlig riktning, har man icke långt till Väversunda, den Sjösteenska familjens stamgård, belägen i socknen av samma namn, på ”näset”, d. v. s. just på det ställe, där avståndet mellan Vätterns och Tåkerns vattenspeglar är som kortast. Här hava utom Berzelius själv åtskilliga av hans moderssyskon och syskonbarn på mödernet gjort sitt första inträde i världen.

Detta foto av Berzelius torde ha tagits omkring 1845 genom den s. k. daguerrotypimetoden.

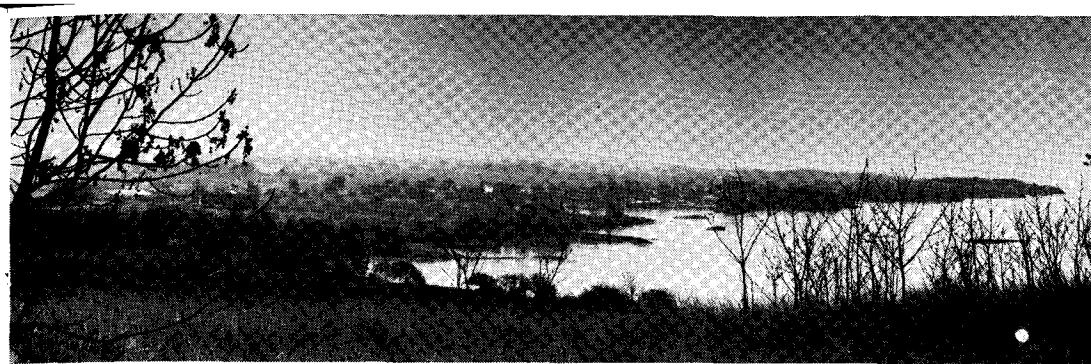
Väversunda, där, såsom ovan nämnts, Berzelii yngste farbroder Anders var komminister, är annexförsamling till det strax norr därom belägna Rogslösa. Kyrkoherde här var 1808—1827 hans kusin och gode vän, prosten och riksdagsmannen Jakob Ek, den i familjebreven ofta omtalade "Eeken i Roxlösa", en son till "moster Eek i Norrköping".

Fortsätter man från Rogslösa mot nordost, åt Vadstenahället till, kommer man slutligen till Örberga, som var morfadern Jakob Sjösteens födelseort.

Efter att tidigare hava haft sin verksamhet förlagd till Småland var Sjösteen, såsom redan anförts, under senare delen av sitt liv bosatt i Väversunda; möjligen flyttade han hit vid sitt giftermål med kyrkoherdedottern från det närbelägna Stora Åby, Florentia Bagge. I alla händelser äro redan makarnas äldsta barn, sönerna Magnus och Ernst Fredrik, födda här. Vid Sjösteens tidiga frånfälle — hans förstfödde var då endast tio år gammal — stannade gården i familjens ägo. Sedan även änkkan, fru Florentia, avlidit, vilket inträffade 1772, synes ett skifte hava ägt rum, så att äldste sonen Magnus övertog den s. k. Norrgården, medan Sörgården kom på systrarnas del för att slutligen helt och hållet inlösas av den yngsta bland dem, Jacobina, vilken redan 1799 enligt Berzelii uppgift ägde $\frac{7}{9}$ därav. Magnus Sjösteen ägnade sig ursprungligen åt krigstjänsten och avancerade till konduktör vid fortifikationen, men tog 1776 avsked med löjtnants titel. Samma år ingick han äktenskap med härads hövdingedottern Hedvig Beata Trolle från Hageby vid Skeninge och slog sig ned som lantbrukare på fädernegården.

Av systrarna voro vid slutet av 1770-talet två redan gifta: Charlotta Sofia med handlanden och rådmannen i Norrköping Johan Ek samt Elisabeth Dorothea med kyrkoherdesonen från grannsocknen Rök, magister Samuel Berzelius.¹

Väversunda fortfor dock allt jämt att utgöra en samlingsplats för syskonkretsen, i synnerhet om sommaren; och särskilt makarna Berzelius uppehöll sig mellan läseterminerna gärna på den unga fruns fädernegård. Så begav det sig, att deras förstfödde kom till världen i Väversunda och icke i det egna föräldrahemmet i Linköping.

Utsikt från Fifflesfall i Trehörna. Foto Harry Bergenblad.

Dubbelt barnsöl i Väversunda

Tillfället fogade det så, att man i augusti månad 1779 kunde fira dubbelt barnsöl inom familjen på Väversunda. Den 3 augusti föddes på Norrgården Magnus Sjösteens andre son Jakob Fredrik och 17 dagar senare, den 20, nedkom på Sörgården system, fru Elisabeth Dorothea Berzelius med ett gossebarn, den sedermera världsberömda Jöns Jakob.² Enligt tidens sed skyndade man sig att redan ett par dagar efter födelsen upptaga de nyfödda i kyrkans gemenskap. Jakob Fredrik döptes sålunda den 5:te och Jöns Jakob den 22 augusti. Likaså var man mån om att vid namngivningen visa hänsövna förfäder en skyldig hägkomst. Jakob Sjösteen fick lämna sitt namn åt båda barnbarnen, Jöns Berzelius sitt åt sin sonson, och det lider väl icke något tvivel, att namnet Fredrik avsåg att i minnet återkalla syskonen Sjösteens ansedde morfader, den oförfärade prosten Bagge i Stora Åby.

Dagen för Berzelii födelse har angivits olika. Utom här anförda riktiga datum finner man, i synnerhet i den äldre Berzeliuslitteraturen, mångenstädes felaktigt den 29 augusti. Misstaget insmög sig redan under Berzelii livstid och synes ursprungligen hava berott på ett skriv- eller tryckfel i Sackléns Svenska läkares historia¹, där för övrigt även födelseorten oriktigt uppgives vara Linköping. Det övergick härifrån bl. a. i Pontins allmänt kända Berzeliusnekrolog² och har sedan med seg livskraft bibehållit sig, särskilt i utländska biografiska eller historiska arbeten.³ Redan Pontin själv beriktigade emellertid felet i ett tillägg till en senare, något förändrad version av sin nekrolog, intagen i första bandet av hans Samlade skrifter (Stockholm 1850), och meddelade där även ett utdrag ur Väversunda församlings kyrkobok, som ställer både födelse- och dopdag utom allt tvivel.

I en av Berzelii efterlämnade skrivböcker finner man om hans allra tidigaste levnadshändelser följande anteckning, av honom själv egenhändigt nedskrivna vid sex års ålder: "1779 den 20 augusti kom jag till världen. Strax derpå blef jag genom Döpelsen GUDS nådebarn. HERREN hjälpe mig alltid lefva som Hans barn, gudfruktig och lydig. Mina Faddrar voro: Herr Lieutenanten Magnus Sjösten, min hulde Morbror, Herr Fänrik Enander och Herr Magister Hertsman, Fru Majorskan Blix, Fru Enander och Mamsell Florentia Sjösten, mina vörnadsvärda Mostrar." Dessa Berzelii uppgifter bekräftas av Väversunda församlings dop-

bok; denna undanröjer på samma gång en oklarhet i fråga om den person, vilken betecknats såsom "fru Enander". Man skulle möjligen kunna tro, att härmed avses Berzelii verkliga moster Jacobina Sjösteen, gift med ryttmästaren I. F. Enander. Men deras äktenskap ingicks först 1782; hon var således vid tidpunkten för Berzelii dop ännu ogift. Dopboken upplyser också om, att de makar Enander, vilka vid nämnda tillfälle fungerade som dopvitnen, voro "fänrik C. G. Enander och hans fru Enander". Denne Carl Gustaf Enander, en yngre broder till ryttmästaren, var fänrik vid Östgöta infanteri och bosatt på Rogslösa rusthåll; han var sedan 1776 gift med Christina Margareta Trolle, dotter av häradshövdingen Israel Trolle och alltså en syster till Magnus Sjösteens fru.

Den bland vittnena även uppräknade majorskan Blix var de bägge bröderna Enanders moder Maria Elisabeth Bagge, gift första gången med löjtnanten Daniel Enander i Väversunda och sedermera omgift med majoren Abraham Blix.¹ Hon var för övrigt dotter till prosten Bagge i Stora Åby, följaktligen syster till Berzelii mormor och moster till syskonen Sjösteen. Hon var vid denna tid en 66 års dam, änka sedan 7 år tillbaka.

Vad slutligen "herr magister Hertzman" beträffar, var detta den då i det närbelägna Vadstena som collega scholæ anställde Carl Anders Hertzman, sedermera prost och kyrkoherde i Höreda och Mellby. Han var son till den för sin ovanliga kroppsstyrka bekante prosten i Eksjö Anders Hertzman, även kallad "Göta lejon".²

Faddrarnas åliggande "att vaka över den döptes kristliga uppfostran, särdeles vid föräldrarnas frånfalle" stannade för ett par av de närvarande vittnena icke vid blotta bokstaven. Det var isynnerhet morbrodern, löjtnant Magnus, och mostern, mamsell Florentia, som längre fram skulle komma att spela en ganska viktig roll i den unge Jöns Jakobs barndomsöden.

Om dessa, särskilt om de tidigare av dem, äro för övrigt underrättelserna skäligen sparsamma. Nästan inga smådrag från de första barnaåren, vittnande om en tidigt vaknande intelligens eller om ovanliga anlag, hava blivit bevarade av traditionen, väl närmast emedan föräldrarna, som ju i vanliga fall pläga vara en dylik traditions främsta bärare, här så tidigt borttrycktes. Vad vi känna om Berzelii barndom är därför i huvudsak inskränkt till hans egna efterlämnade anteckningar.

Så länge fadern levde, förblev familjen boende i Linköping. Här föddes ock den 18 maj 1781 systern, den efter mor- och farmoder uppkallade Florentia Christina, vanligen kallad Flora eller Flora-Stina.

Hur det såg ut i det enkla hem, där Berzelius tillbragte sina tidigaste barnaår, därom kan man bäst bilda sig en föreställning med tillhjälp av den ännu bevarade bouppteckning, som upprättades sex dagar efter sedan "välärevördig och höglärde herr magister Sam. Berzelius" hade lämnat det jordiska.

Här har samlats de i texten förekommande nothänvisningarna i den ordning de står.

³ Gertrud Helena, gift med kyrkoherden i Rök och Heda, Leonard Kinman, och den vid 26 års ålder avlidna Rebecka, gift med kyrkoherden i Orlunda, Sven Meurnander.

¹ Östgötars Minne, s. 59.

² Skarstedt, Göteborgs stifts herdaminne, s. 583 och följ.

¹ Håhl, Linköpings stifts herdaminne III, s. 240.

² Grosse Männer II, s. 116. ³ Grosse Männer I, s. 326, 328.

¹ Th. M. Fries, Linné I, s. 1.

² Otto von Friesen i Sv. Turistföreningens årsskrift 1906, s. 43.

¹ Berzelii farmors morfar.

¹ Angående vigselakten mellan Berzelii föräldrar innehåller Väversunda församlings kyrkoböcker följande anteckning: "1778 29 sept. wigdes i Wäfersunda Collega Scholæ Trivialis i Linköping Magister Samuel Berzelius med Mademoiselle Elisabet Dorothea Sjösten i Wäfersunda".

² Det hus, i vilket Berzelius föddes, finnes ännu kvar i tämligen oförändrat skick. Det har i alla händelser aldrig varit underkastat någon ombyggnad. Men väl blev det på 1800-talet reveterat från att ursprungligen ha varit brädfodrat. (Lindströms personhistoriska anteckningar.) Berzeliusmuseet hyser en rekonstruerad avbildning av detsamma i olja, så som man har anledning föreställa sig dess utseende på Berzelii tid.

¹ 1822, s. 736.

² K. V. A. Handlingar 1848.

³ Såsom Poggendorff, Biogr.-litterar. Handwörterbuch I, s. 172; E. v. Meyer, Geschichte der Chemie, 1889, s. 165 (rättat i senare upplagor); C. Schædler, Biogr.-litterar. Handwörterbuch der wissenschaftlich bedeutenden Chemiker, s. II, o. s. v.

¹ Hennes sondotter Maria Margareta Blix, alltså en syssling till Berzelius, blev moder till den framstående kirurgen Carl Gustaf Santesson.

² Östgötars Minne, s. 152.

Elvira Andersson, Hästholmen, Västra Tollstad, har ett eget gårdsmuseum med gamla vardagsting bevarade.